

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО СЮЖЕТУ В НОВЕЛІ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА «ІСУС ХРИСТОС У ФЛАНДРІЇ»

Савоськіна Тетяна Олексіївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та світової
літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного
університету
tatsavoskina71@gmail.com
orcid.org/0009-0009-0237-2557

Стаття присвячена художній адаптації євангельської історії про ходіння Христа по водах у новелі О. де Бальзака «Ісус Христос у Фландрії».

Мета статті – визначити стратегії освоєння новозавітного тексту в новелі О. де Бальзака «Ісус Христос у Фландрії».

Методи дослідження художнього твору такі: історико-культурний метод використовуємо для встановлення зв'язку новели із соціальними та моральними проблемами буржуазного суспільства Франції першої половини XIX століття; інтертекстуальний аналіз – з метою виявлення діалогу між євангельським та художнім текстами.

Результати. Аналіз новели О. де Бальзака «Ісус Христос у Фландрії» доводить, що система декодування художнього тексту репрезентує зміст і структуру євангельської притчі про ходіння Христа по водах. Встановлюється зв'язок тексту-реципієнта з новозавітним претекстом на рівнях назви з експлікацією образу Христа, сюжетних паралелей, актуалізації євангельських цінностей. Наголошується на трансформації інтертекстуальних включень у художньому тексті з метою відтворення соціального фону сучасної дійсності. Обґрунтовується етико-соціальний ідеал О. де Бальзака з погляду християнської аксіології. Простежується процес жанрової трансформації новели у літературний (стилізований) апокриф.

Висновки. У процесі дослідження встановлено параметри репрезентації новозавітної історії у художньому тексті. Центральним персонажем новели, як і в євангельській притчі, є Ісус Христос та його вчення про спасіння вірою. Одночасно прецедентний текст у новелі видозмінюється, що знаходить відображення в особливостях системи персонажів та додаткових сюжетних епізодах. Нова художня версія проектується на сучасну дійсність і трактується письменником у контексті християнської аксіології як головного духовно-морального орієнтиру подолання соціальних протиріч буржуазної Франції. У цьому сенсі погляди Бальзака зближуються з ідеями представників християнського соціалізму, який у Франції у тридцяті роки XIX століття був досить привабливим для письменників. Євангельська історія в авторській інтерпретації Бальзака сприяла активізації жанрової переорієнтації та модифікації новели «Ісус Христос у Фландрії» у літературний (стилізований) апокриф.

Ключові слова: євангельська притча, інтертекст, трансформація, соціум, християнська аксіологія, літературний апокриф, християнський соціалізм.

INTERPRETATION OF THE GOSPEL PLOT IN THE SHORT STORY OF HONORE DE BALZAC “JESUS CHRIST IN FLANDERS”

Tatyana Oleksiivna Savoskina,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English
Philology and World Literature
Izmail State Humanitarian University
tatsavoskina71@gmail.com
orcid.org/0009-0009-0237-2557*

The article is devoted to the artistic adaptation of the Gospel story of Christ's walking on water in O. de Balzac's short story “Jesus Christ in Flanders”.

The purpose of the article is to determine strategies for mastering the New Testament text in O. de Balzac's short story “Jesus Christ in Flanders”.

Methods of investigation are carried out by studying the work of art using the historical-cultural method and intertextual analysis. The historical and cultural method establishes the connection of the short story with the social and moral problems of the French bourgeois society of the first half of the 19th century. Intertextual analysis is focused on identifying the dialogue between gospel and artistic texts.

The results. The analysis of O. de Balzac's short story “Jesus Christ in Flanders” proves that the decoding system of the artistic text represents the content and structure of the evangelical parable of Christ's walking on the waters. The recipient text is connected with the New Testament pretext at the levels of naming and the explanation of the image of Christ, including plot parallels, and actualization of evangelical values. Emphasis is placed on the transformation of intertextual inclusions in the artistic text in order to reproduce the social background of modern reality. The ethical and social ideal of O. de Balzac is substantiated from the point of view of Christian axiology. The process of a short story genre transformation into a literary (stylized) apocrypha is traced.

Conclusions. In the process of research, the parameters of the representation of the New Testament history in the artistic text were established. The central character in the short story, like in the Gospel parable, is Jesus Christ and his teaching about salvation by faith. At the same time, in the short story the precedent text is modified, which is reflected in the peculiarities of the character system and in additional plot episodes. The new artistic version is projected onto the modern reality and interpreted by the writer through Christian axiology as the main spiritual and moral mark for overcoming social contradictions of bourgeois France in the first half of the 19th century. In this sense, Balzac's views get close to the ideas of the representatives of Christian socialism, which used to be quite attractive to the French writers in the thirties. The Gospel story in Balzac's interpretation contributed to the activation of genre reorientation and modification of the short story “Jesus Christ in Flanders” into a literary (stylized) apocrypha.

Key words: Gospel parable, intertext, transformation, society, Christian axiology, literary apocrypha, Christian socialism.

1. Вступ

Письменники класичної літератури ніколи не використовували біблійний матеріал як ілюстрацію будь-якого сюжету у власній творчості. Вони завжди прагнули особистого осмислення духу свого часу через образи та сюжети Вічної Книги. У цьому сенсі безумовний літературознавчий інтерес являє творчість Оноре де Бальзака. Засновник французької реалістичної школи та католик за релігійними поглядами, письменник присвячував власні твори соціальним проблемам сучасності та моральної сутності людини, одночасно розкриваючи їх у проблемному полі християнської доктрини. Головною причиною морального занепаду в тогочасному соціумі романіст вважав хрематистику – непомірне прагнення накопичення багатства, що стало метою буржуазного суспільства. Коли цей життєвий принцип «перейде від буржуазії в народ, що станеться з країною?», – запитував письменник у своєму романі «Свєнія Гранде». Лікування цієї

соціальної хвороби Бальзак убачав у поверненні людини до Бога, віри та християнських цінностей. У передмові до *«Людської комедії»* літератор про це говорить прямо: «Християнство, і особливо католицтво, як я показав у *«Сільському лікарі»*, являючи собою цілісну систему придушення порочних прагнень людини, є найбільшою основою соціального порядку» (Бальзак, 1842).

Водночас у літературознавців склалася стійка думка, що Бальзак та християнство є полярними. І це багато в чому пояснює невивченість у літературознавстві біблійного контексту у творчості письменника. Дослідники переважно зосереджують увагу на житті і художній діяльності Бальзака (Затонський, 2004; Наливайко, 1985), акцентують увагу на авторі *«Людських комедій»* як зачинателі соціального реалістичного роману (Кушнір, 2001; Кучерук, 2019), розглядають філософські аспекти художніх творів письменника (Пилюк, 2012; Сипа, 2022). У цій статті зроблено спробу актуалізувати християнський дискурс на матеріалі новели О. де Бальзака *«Ісус Христос у Фландрії»* (1831 р.).

Мета статті полягає у визначенні стратегії освоєння новозавітного тексту в новелі О. де Бальзака *«Ісус Христос у Фландрії»*.

Дослідницькі завдання такі: встановити зв'язок між євангельською історією і художнім мисленням автора, його рецептивною поетикою; вивчити принципи трансформації євангельського сюжету у літературному тексті; осмислити жанрові видозміни у новелі письменника.

Методи дослідження – інтертекстуальний та історико-культурний аналіз, за допомогою яких розкривається творчий діалог між євангельським і художнім текстами, висвітлюється авторська інтенція, спрямована на християнську аксіологію як головний духовно-моральний критерій щодо подолання соціальних протиріч, породжених буржуазними відносинами.

2. Передісторія новели Оноре де Бальзака «Ісус Христос у Фландрії»

У 1831 році Бальзак виявляє підвищену увагу як до особистості Ісуса Христа, так і до Церкви, в яких шукає спасіння людства від морального занепаду в буржуазному соціумі. Цього ж року Бальзак пише оповідання *«Церква»*. Автор, стоячи у соборі, розмірковує, з одного боку, про помилки Церкви, а з іншого – захищає Церкву, визнаючи необхідність для людства віри. Церква, на думку письменника, здатна консолідувати різних представників роду людського, що, своєю чергою, допоможе підтримувати зовнішній лад, без якого неможливі ні мистецтво, ні наука, ні соціальний прогрес. У цей же період він пише новелу *«Ісус Христос у Фландрії»*, в основу котрої, за його словами, покладено давню легенду. *«В нашому переказі, – повідомляє автор читача, – вона, можливо, втратила свою неповторну романтичну наївність, зате зберегла ... істинно християнську мораль і прихований зміст, доступний кожному, хто тягнеться до мудрого слова. Хай всяк знайде в ній поживу на своє вподобання і візьме на себе клопіт відокремити зерно від полови»* (Бальзак, 1831). Пізніше Бальзак об'єднав обидва твори, зберігши назву *«Ісус Христос у Фландрії»*, та включив цю новелу 1836 року до складу *«Філософських етюдів» «Людських комедій»*.

3. Євангельський претекст новели

Назва новели, що включає образ Христа й авторську вказівку на якийсь переказ стародавньої легенди, котра зберігає *«істинно християнську мораль»*, апіорі визначає євангельську перспективу художнього твору. У новелі *«Ісус Христос у Фландрії»* виділяються два сюжетні плани: емпіцитний – подія, що відбувається на території середньовічної Фландрії, та імпліцитний, що спрямовує архетипну пам'ять читача до однієї з найвідоміших історій Нового Завіту – ходіння Христа по водах, про яку розповідається у трьох Євангеліях: від Іоанна (6:16-21), Марка (6:45-51), Матея (14:22-33).

Зв'язок новели з новозавітним претекстом спостерігається у сюжетних, образних паралелях, актуалізації християнських цінностей. Основним місцем дії у художньому творі та євангельській історії ходіння Христа по водах є човен з мандрівниками. У Новому Завіті – це апостоли,

які за велінням Господа вирушають на західний берег Галілей, у Бальзака – мандрівники, що переправляються з острова Кадзант в Остенді на узбережжі Фландрії.

Смислове поле новели вибудовується за логікою розвитку євангельського сюжету та його духовних пріоритетів: починається сильний вітер, море штормить, об човен б'ють люті хвилі, мандрівники відчують страх. Порівняймо: «*Човен уже був посеред моря і його кидали хвилі, бо вітер був супротивний*» (Євангеліє від Матея, 14:24); «*Зненацька налетів східний вітер, і хазяїн човна, що не відривав погляду від моря, побачив, як воно збилося на обрії... човен злетів на гребінь величезної хвилі, а потім ковзнув, здавалося, на саме дно моря, яке розверзлося під ним*» (Бальзак, 1831). Образ морської стихії в обох текстах виступає сюжетотвірним елементом, що продукує сприятливе тло для розвитку теми віри та безвір'я, актуалізації ідеї невпинної Божественної опіки. Перебуваючи в маргінальній ситуації, гостро відчуючи свою незахищеність від зовнішніх природних сил, мандрівники в обох текстах зазнають смертельного страху. Саме в момент лиха у плаванні до людей з'являється Спаситель. У євангельській притчі Христос іде морем до своїх учнів, які побачивши Його, жахнулись. «*То привид!*» – заговорили й закричали з переляку. Та Ісус тієї ж миті мовив до них: «*Заспокойтесь, – це я, не страхайтесь!*» (Євангеліє від Матея, 14: 26-27).

Ідея невпинної Божественної опіки визначає і християнський дискурс новели, посилюючи інтертекстуальні паралелі з євангельським сюжетом. Пасажири в художній версії, перебуваючи у межовій ситуації між життям і смертю, мимо волі своєї звертають погляд на чужоземця і на мить завмирають від подиву: його спокійне обличчя «*сяяло добротою та неземною любов'ю. Цей чоловік не гордував смертю, він знав, що вона не владна над ним*» (Бальзак, 1831). Вербальними маркерами зашифрованої інтертекстуальності тут є слова Христа-незнайомця: «*Перейміться вірою і віднайдете порятунок*». Коли човен був готовий розвалитися на шматки і піти на дно під натиском бурі, серед загального сум'яття знову лунає Його голос: «*Хто вірує – врятується! Ідіть за мною*» і твердою ходою пішов хвилями. Підбадьорливе звернення світлоликого до мандрівників представлене перифразами євангельського припису про віру в Ісуса Христа як необхідну умову для особистого спасіння людини.

Особливе місце у художній розповіді займає образ Томаса-гребця, що асоціюється з апостолом Петром з тексту-джерела. Алюзійне включення явно виділяється у прозовому тексті і має підвищену впізнаваність на підставі подібності духовних прагнень і поведінкових реакцій двох персонажів. Апостол Петро, дізнавшись про Христа, що йде хвилями до своїх учнів, виявляє бажання піти назустріч своєму Вчителю, проте йдучи по воді, злякався і почав тонути, просячи допомоги: «*Господи, рятуй мене!*» Ісус же притьмом простягнув руку, вхопив його і мовив до нього: «*Маловіре; чого засумнівався?*» (Євангеліє від Матея, 14:29-33). У бальзаківській новелі Томас також, відчуваючи внутрішню потребу, пішов по воді за Божим провідником, але, випробувавши невпевненість у своїй вірі, тричі падає у воду і тричі піднімається, перш ніж упевнено піти хвилями. Міжтекстовий зв'язок між новозавітним і літературним образами зумовлений у новелі авторською актуалізацією сенсу євангельської істини: для спасіння необхідна тверда віра, але і сам сумнів, що породжує страх, є духовним досвідом на небезпечному шляху, що веде до Бога.

4. Трансформація новозавітної притчі у художньому тексті

Інтертекстуальний діалог новели «Ісус Христос у Фландрії» з євангельським претекстом здійснюється як за способом зближення, так і відштовхування. Якщо човен у Євангельському тексті виступає символом Церкви Христової, то у Бальзака він є проєкцією на сучасне письменнику суспільство соціальної стратифікації, позбавлене християнського братства. Соціальна проблематика стала визначальним чинником для модифікації в новелі фабули євангельської розповіді про ходіння Христа водами.

Прецедентний текст у творі Бальзака видозмінюється, що знаходить відображення у розширеній персонажній системі, додаткових сюжетних епізодах, авторських оціночних

характеристиках. Автор новели досить докладно описує мандрівників у човні, підкреслюючи їхню соціальну нерівність. Багаті займають комфортабельні місця на кормі, бідні притулилися у носовій частині човна; між ними лава з веслярами символічно поділяє їх на «своїх» та «чужих».

Центральна подія в новелі – це поява на судні пасажира, котрий запізнився, і в ньому ніхто з присутніх не впізнав Ісуса Христа. Просторова структура художнього тексту, що відтворює міфологічне й історичне минуле з погляду сучасності, підпорядкована антитезі сакрального і профанного. Якщо в євангельській історії особистість Христа сакральна, то в новелі вона десакарлізована. Божий Син у художньому тексті постає в образі звичайної людини, в обстановці мирського життя, серед людей, які Його сприймають то за чужинця, то за шарлатана, а то за світлоликого мандрівника, що вселяє надію на спасіння. Побачивши в човні невідому людину у скромному одязі з непокритою головою, фламандська знать спантеличилася: «*Чи він, бува, не злодій? А може, митник або стражник?*» і квапливо розсілася «на лавах, щоб не підпустити до себе чужого. *«Думка про це виникла у них підсвідомо й одночасно, думка, яка може виникнути лише в людей вельможних і багатих»* (Бальзак, 1831), – резюмує оповідач. Прості люди ж, навпаки, «*зустріли нового пасажира шанобливо, що викликало насмішкуваті перешіптування багатіїв на кормі»* (Бальзак, 1831).

Образ Христа в художньому просторі є надзвичайно важливою фігурою для письменника. Він акумулює у творі ключові семантичні опозиції, а саме: багатство/бідність, гордіня/смирнення, віра/безвір'я, спасіння/загибель, що експлікують концептуальний зміст новели. Загостриючи проблему «соціальної моралі», Бальзак ставить своїх героїв у виняткові обставини, розкриваючи їхню сутність через поведінкову реакцію на загрозу життю за допомогою контекстуальних антонімій. Звернення Ісуса Христа до супутників зміцнитися у вірі в ім'я власного спасіння викликають суперечливі відгуки. Люди на кормі нехтують словом Божим, а тому продовжують «*кричати від розпачу, виснажуючись убивчими сумнівами та обтяжливим страхом»* (Бальзак, 1831). Гордіня і безвір'я видаляє їх від Христа, який так і залишається для них чужинцем, байдужим до небезпеки, шарлатаном, що закликає до ілюзорного спасіння.

Разючий контраст багатим являли своєю поведінкою прості люди з носової частини човна. Чистотою свого серця вони інтуїтивно вгадували в незнайомцеві Спасителя. Проникнувши до Нього абсолютною довірою, «*простодушні створіння»* виявили смиренномудрість і здобули душевний спокій: молода мати, притискаючи до грудей дитину, спрямувала свій погляд на чужинця, сповнившись віри та надії; солдат не зводив очей з безпристрасних рис незвичайної людини, намагаючись наслідувати її спокій; селянин із сином мовчки підкорилися волі Всевишнього.

Бінарні опозиції послідовно генерують смислову парадигму фінальної частини новели. На заклик Спасителя піти за Ним водою відгукуються лише прості люди: «*Молода мати з дитиною на руках відразу подалася за ним. Солдат підхопився на ноги і сказав своєю простою говіркою: – Щоб я пропав! Та я піду за тобою хоч і до дідька в зуби! І ступив у море, навіть не здивувавшись, що воно тверде під його ногами. Стара грішниця, яка вірила у всемогутність Бога, теж пішла по воді за незнайомцем. Селянин із сином подумали: «Якщо вони йдуть по морю, то чом би й нам не піти»... величезні хвилі розступаються на їхньому шляху, наче чиясь непереможна сила приборкувала океан»* (Бальзак, 1831).

Якщо добродушність і віра духовно зміцнює і рятує бідних людей, то егоїзм, жадібність і безвір'я «сильних світу цього» захоплюють їх у темну безодню: вченого, що сміявся з незнайомця, називаючи його шарлатаном, поглинуло море, скнару затягли на дно морське два мішки із золотом, з якими він не хотів розлучатися, в морській безодні потонули зарозуміла дівчина зі своїм коханим, єпископ і стара дама, що забули «*про милосердя та істинну релігію»*. Інші ж мандрівники, досягнувши берега, шукали очима свого незвичайного провідника і не

знаходили Його. На знак пам'яті та подяки за чудо-спасіння людей моряки на узбережжі збудували «монастир Милосердя і там, як твердить легенда, ще довго зберігалися відбитки ніг Ісуса Христа, які залишилися на піску» (Бальзак, 1831).

Фінал новели концептуально завершує сюжетні лінії та санкціонує авторську інтенціональність, пов'язану з утвердженням християнських цінностей як основи морального та соціального здоров'я в людському суспільстві.

5. Жанрові особливості новели

Творчий характер взаємодії між художнім текстом та Євангелієм дозволяє розглядати новелу Бальзака «*Ісус Христос у Фландрії*» з погляду додаткових методів жанру. Невеликий твір письменника є парафразою новозавітної історії про чудо ходіння Ісуса Христа водами. Євангельський сюжет знаходить у Бальзака нову інтерпретацію з позиції сучасності, але збереженням у творі християнської дидактики, що підтримується художньою присутністю Спасителя, Його промовама, які є парафразами євангельської притчі, логікою сюжетного розвитку. Включення євангельської історії в художній контекст, який поєднує два тимчасові шари – зародження християнства і сучасність, – створили умови для модифікації новели Бальзака «*Ісус Христос у Фландрії*» в новий жанр, що належить до групи літературних (стилізованих) апокрифів. Ця жанрова форма допомагає читачеві оцінити ті культурні коди сприйняття й прочитання Священних текстів, які мають духовну цінність для осмислення сучасної історії.

6. Висновки

У результаті дослідження з'ясовано, що визначальну роль в організації художньої структури новели О. де Бальзака «*Ісус Христос у Фландрії*» відіграє інтертекст – сюжет євангельської історії ходіння Ісуса Христа водами. Взаємодія новели з новозавітним претекстом спостерігається як у сюжетних, образних паралелях, так і в актуалізації вічних християнських цінностей. Водночас встановлено, що письменник, освоюючи прецедентний текст, підкоряє його своїй художній логіці, внаслідок чого відбувається трансформація євангельської сюжетної моделі у вторинному тексті.

Зберігаючи в центрі новели особистість Христа та його вчення про віру та спасіння, Бальзак створює новий художній контекст завдяки розширенню персонажної бази, сюжетних доповнень, включенню авторських оціночних характеристик. Перетворений євангельський сюжет у новелі проєктується на сучасну дійсність і висловлює рішучий протест письменника проти буржуазного соціуму, що відпав від Бога. Авторська морально-естетична позиція у художньому творі сфокусована на духовних законах християнства як дієвої сили соціального та морального оздоровлення суспільства. У цьому сенсі погляди Бальзака зближуються з ідеями представників християнського соціалізму, який у тридцяті роки ХІХ століття у Франції був досить привабливим для письменників. Художня модифікація євангельської події у сучасному контексті також створила прецедент для жанрової переорієнтації новели «*Ісус Христос у Фландрії*» у літературний (стилізований) апокриф. Вивчення біблійного інтертексту у художніх творах письменника відкриває перспективи для подальшого дослідження неврахованих літературних контактів із книгами Старого та Нового Завітів у творчості О. де Бальзака.

Література:

1. Бальзак О. Ісус Христос у Фландрії. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=682> (дата звернення: 19.01.2024).
2. Бальзак О. Передмова до «Людської комедії». URL: http://ni.biz.ua/11/11_25/11_252391_shtrafi-i-penalizatsiya.html (дата звернення: 22.01.2024).
3. Євангеліє від Матея (14:22-33). URL: <http://osbm-buchach.org.ua/Bibliya/Matey.html> (дата звернення: 19.01.2024).
4. Затонський Д. Бальзак Оноре де. Київ : Веселка, 2004. 563 с.

5. Кучерук О. Основні принципи творчого методу Оноре де Бальзака в повісті «Гобсек». *Оноре де Бальзака: грані, інтерпретація, Україна*. Київ : Видавництво Людмила, 2019. С. 113–120.
6. Кушнір І. Роман О. де Бальзака «Селяни»: вигадка чи реальність? *Питання літературознавства*. 2008. Вип. 75. С. 26–39.
7. Наливайко Д. Оноре Бальзака: життя і творчість. Київ : Дніпро, 1985. 198 с.
8. Пилипюк Л.А. Філософські аспекти художніх творів Оноре де Бальзака як авторське моделювання дійсності. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2012. Вип. 180. Т. 192. С. 91–95.
9. Сипа Л. Еволюція французького філософського роману. Київ : Дніпро, 2022. Т. 1. С. 5–43.

References:

1. Balzac O. Isus Khrystos u Flandrii [Balzac O. Jesus Christ in Flandre]. Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=682> (Last accessed: 19.01.2024) [in Ukrainian].
2. Balzac O. Peredmovna do «Liudskoi komedii» [Preface to “Human Comedy”]. Retrieved from: http://ni.biz.ua/11/11_25/11_252391_shtrafi-i-penalizatsiya.html (Last accessed: 22.01.2024) [in Ukrainian].
3. Ievanheliie vid Mateia (14:22-33) [Gospel from Matthew]. Retrieved from: <http://osbm-buchach.org.ua/Bibliya/Matey.html> (Last accessed: 19.01.2024) [in Ukrainian].
4. Zatonyskyi, D. (2004). Balzac Onore de [Balzac Honore de]. Kyiv: Veselka, 563 s. [in Ukrainian].
5. Kucheruk, O. (2019). Osnovni pryntsyty tvorchoho metodu Onore de Balzaka v povisti «Hobsek». Onore de Balzak: hrani, interpretatsiia, Ukraina [The main principles of the creative method of Honore de Balzac in the story «Hobsec»]. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla. S. 113–120 [in Ukrainian].
6. Kushnir, I. (2008). Roman O. de Balzaka «Seliany»: vyhadka chy realnist? [O. de Balzac’s novel «Peasants»: fiction or reality?]. *Pytannia literaturoznavstva*. Vypusk 75. S. 26–39 [in Ukrainian].
7. Nalyvaiko, D. (1985). Onore Balzak: zhyttia i tvorchist [Honore Balzac: life and work]. Kyiv: Dnipro. 198 s.
8. Pylypiuk, L.A. (2012). Filosofske aspekty khudozhnikh tvoriv Onore de Balzaka yak avtorske modeliuвання diisnosti [Philosophical aspects of the artistic works of Honore de Balzac as the author’s modeling of reality]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Literaturoznavstvo*. Vypusk 180. Tom 192. S. 91–95 [in Ukrainian].
9. Sypa, L. (2022). Evoliutsiia frantsuzkoho filosofskoho romanu [The evolution of the French philosophical novel]. Kyiv: Dnipro. Tom 1. S. 5–43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2024
The article was received 7 February 2024